

EL SEGLE XVIII AL MONESTIR DE SANT BARTOMEU A TRAVÉS DEL RETAULE MAJOR, OBRA DE JOAN DEYÀ BALLE 1730

FRANCISCA VIVES I AMER,
BARTOMEU MARTÍNEZ I OLIVER¹

"La vida monàstica no és un refugi de covards, sinó més bé un camp de batalla pels valents i els esforçats."
Fra José Sigüenza, *Història de l'ordre de Sant Jeroni*,
Madrid, 1907.

1. Introducció i objecte del treball

Si la ciutat d'Inca captà la presència de sor Clara Andreu en el monestir de Sant Bartomeu i l'esperit del monaquisme, és perquè el recolliment i el silenci regna a tots els costats d'aquest lloc religiós, que convida sincerament a la pregària.

A l'època de 1530 vingueren a Inca les religioses procedents del monestir de Santa Elisabet de Palma i s'establiren per espai de quatre anys al puig de Santa Magdalena. No va ser fins 1534 que passaren a formar part de l'entorn urbà d'Inca, més concretament a la zona alta coneguda popularment com es *Serral de ses Monges*, en el qual s'ubica la construcció del monestir de Sant Bartomeu i on resideixen a l'actualitat.

Aquesta església de l'estil de repoblació del segle XIII era antigament la principal i parroquial del municipi inquer, d'aquí prové el fet que els jurats tinguin obligació de pagar a les religioses el ciri pasqual i els ciris de les tenebres el dia de Sant Bartomeu, i assistir-hi el mateix dia.

En el segle XVII es va enderrocar l'església medieval i al seu lloc es bastí l'actual, que fou beneïda el dia 30 de març de 1671.

Mai no hem de perdre de vista que el patrimoni cultural és fruit de tota una història i que les pàgines de la Història les escrivim les persones. El monestir de Sant Bartomeu és reliquiari i alhora estoig de peces artísticament importants tant

¹ Francisca Vives i Amer és llicenciada en Geografia i Història per la Universitat de les Illes Balears (UIB), i Bartomeu Martínez i Oliver és llicenciat en Història de l'Art per aquesta universitat.

des de l'àmbit de la pintura com l'escultura i que, des de la festivitat de Sant Joan de 1996, són obertes al públic en general. La seva retaulística és notable tenint en compte per exemple, el de la Purificació del darrer quart del segle XVII o l'excel·lent peça que dóna guió a l'article d'investigació que hem volgut emprendre de ben entrat el segle XVIII.

Precisament aquestes jornades d'estudis locals són una aportació per conèixer millor la geografia, l'art, la història i els personatges inquers.

Uns dels racons mes formosos i també dels més misteriosos de la ciutat és el convent de les monges tancades, un reducte de pau inigualable que entre els seus murs amaga tresors culturals que tal volta no valoram prou.

La finalitat d'aquesta feina aniria encaminada a donar a conèixer una mica més el tresor d'un dels espais i monuments més emblemàtics del patrimoni artístic d'Inca i Mallorca: el retaule major del monestir de Sant Bartomeu, obra de Joan Deyà (1730).

Hem dividit la nostra tasca en dues parts: una de caràcter més general, amb una especial referència a l'autor i al seu entorn, i l'altra centrada en els aspectes formals, artístics i iconogràfics del retaule en si.

2. Fonts utilitzades i dificultat per a l'estudi

Per dur a terme la labor d'estudi de fonts s'ha visitat, gràcies a la implicació de Mn. Santiago Cortès i Forteza, capellà titular del monestir, l'Arxiu i Biblioteca de les monges jerònimes, on s'han consultat fonts primàries i secundàries que seguidament detallarem. Volem puntualitzar que l'aproximació històrica a la documentació que fa referència al retaule de Joan Deyà del segle XVIII tan sols consta en els lligalls de llibres de registres i, aquesta és, la compra de l'esmentat moble litúrgic. No s'ha conservat ni el projecte, ni el contracte ni cap altre tipus de suport documental que hagi ajudat l'investigador a realitzar una tasca més apurada per definir i concretar una seqüència cronològica.

La manca d'informació de la primera meitat del segle XVIII entorn a la vila d'Inca no passa a la segona meitat; a aquest període comptam amb informació detallada de la mà de Jeroni Berard, que el 1789 fa una descripció exhaustiva; el Cens de Floridablanca també ens aporta informació, o el Mapa de Mallorca d'Antoni Despuig, gravat el 1785; les descripcions de les Pitiüses i Balears de Vargas Ponce també fan referència a Inca. Però de la primera meitat no hem trobat pràcticament res. Berard, per exemple, fa referència a la presència de comunitats religioses. Destaca que al convent de Sant Bartomeu hi havia 47 monges, que abans era "la primitiva iglesia parroquial de la Vila", i també parla de la pau i de l'aïllament del lloc².

En definitiva, si de la segona meitat del s. XVIII hi ha moltes fonts que es complementen i entre totes és possible conèixer l'estat d'Inca, però, no ens ha pas-

2 Podem trobar aquesta referència al volum III de les *Jornades d'Estudis Locals* de la ciutat d'Inca, pàgina 95.

sat el mateix amb la primera meitat, cosa que ens hauria agradat, perquè entenem que qualsevol manifestació artística té molt a veure amb el món socioeconòmic que l'envolta. Pel que fa al retaule, sabem que l'autor és Joan Deyà Balle i que data de 1730. Respecte del seu finançament hem de dir que, si en principi no descartarem la figura del mecenes, al llibre de registre del convent només ens hem trobat amb almoines, cosa que fa que, de moment, hàgim descartat la hipotesi inicial. De totes maneres entenem que la presentació d'una tasca a unes jornades no suposa el punt final d'una investigació i en el nostre cas tenim moltes directrius obertes per seguir endavant (mirar les almoines detalladament, altres estudis sobre Deyà i la seva connexió amb Dardanone).

Fonts primàries

Llibres de registres consultats de l'Arxiu del monestir de Sant Bartomeu: 1 (1728-1730), 2 (1731-1733).

AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom I, gener 1979-juny 1986.

AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom II, desembre 1986-juny 2001.

Fonts secundàries

AAVV, *Gran Enciclopèdia de la Pintura i Escultura de les Illes Balears*. La veu Joan Deyà.

AAVV, *Guia dels pobles de Mallorca. Volum de la ciutat d'Inca*, Palma, Edita Última Hora, 1999.

AAVV, Catàleg de l'exposició titulada *El Betlem del Convent de Sant Bartomeu de les religioses jerònimes d'Inca*, Inca, Ajuntament d'Inca, 2004.

AAVV, Catàleg de l'exposició titulada *Santa Maria a Inca. L'Art marià inquer en el XXVè Aniversari de la Coronació Pontifícia de Santa Maria la Major*, Inca, Gráficas García, 1992.

AAVV, Catàleg de l'exposició titulada *Jesucrist a l'Art inquer en el 50è aniversari de la Fundació de la Confraria del Sant Crist*, Inca, Gráficas Mallorca, 1996.

AAVV, Catàleg de l'exposició titulada *Els Sants a l'Art d'Inca*, Inca, Gráficas Mallorca, 2001.

Interior de l'església de Sant Bartomeu
Retaule major a l'interior de l'església del monestir (1730)

Altar i cos inferior del retaule major

AMENGUAL BATLE, JOSEP, *Història de l'Església de Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2002.

BARBERÍ, JOSEP, *Vida de la venerable madre Sor Clara Andreu. Natural de Palma y Apéndice Histórico de la dicha villa de Inca*, Mallorca, Imprenta Melchor Guasp, 1807. (Edició Facsimil).

COLL GUILLEM, "El lugar de las contemplativas en la Iglesia y Sor Clara Andreu" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, Monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom I, gener 1979 - juny 1986, número 2.

CORTÈS FORTEZA, SANTIAGO et alia, *Catàleg de l'exposició titulada Iconografia de la Redempció en el Convent de Sant Bartomeu de les religioses jerònimes d'Inca*, Inca, Ajuntament d'Inca, 2004.

ESCANELLAS BONAFÉ, MARGALIDA, *Arquitectura religiosa a Inca i als seus voltants*, Inca, 1991.

FIOL TORNILA, PERE, "Sor Clara Andreu hostesa del monestir" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, Monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom II, desembre 1986 - juny 2001, número 34.

FIOL TORNILA, PERE, "Fundación del monasterio de San Bartolomé de Inca" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, Monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom II, desembre 1986 - juny 2001, número 40.

FIOL TORNILA, PERE, "De la antigüedad y religión del convento de Sant Bartolomé de Inca. Capítulo III" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, Monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom II, desembre 1986 - juny 2001, número 43.

FIORES, STEFANO DE, *Nuevo diccionario de Mariología*, Madrid, 1988.

GARCIA PASTOR, J. et alia, *Inventario de manuscritos de la Biblioteca Pública del estado de Mallorca*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1989.

LLABRÉS, MARTORELL, PERE JOAN, et alia, *El retaule de la Puríssima de Sant Bartomeu d'Inca*, Quaderns de Patrimoni Cultural del CIM (2), Palma, 2001.

LLABRÉS, MARTORELL, PERE JOAN, "Inauguració de la restauració de l'església de Sanr Bartomeu d'Inca el dia 3 de maig de 1998" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, Monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom II, desembre 1986-juny 2001, número 48.

MANERA, CARLES, *Las islas del calzado*, Palma, Editorial Lleonard Muntaner, 2002.

MATEU MAIRATA, GABRIEL, "Els progenitors de la Venerable Sor Clara Andreu" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, Monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom I, gener 1979-juny 1986, número 4.

PIERAS SALOM, GABRIEL, "El contagio de 1652 y el monasterio de San Bartolomé" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, Monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom I, gener 1979-juny 1986, número 2.

PIERAS SALOM, GABRIEL, "Memoria de Hermanas Difuntas (1729)" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, Monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom I, gener 1979-juny 1986, número 3.

PIERAS SALOM, GABRIEL, "El monasterio de San Bartolomé según varios historiadores" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom I, gener 1979-juny 1986, número 7.

PONS, JOAN, "San Bartolomé, un lugar silencioso" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, Monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom I, gener 1979-juny 1986, número 3.

QUETGLAS GAYÀ, B., *Los gremios de Mallorca*, Palma, Ediciones Cort, 1980.

RIPOLL, LLUÍS, *Ses Monges Tancades. El món ignorat dels convents històrics de Mallorca*, Lluís Ripoll editor, Palma, 1990.

ROSSELLÓ LLITERAS, JOAN, *Els pergamins de les Monjes Jerònimes de Sant Bartomeu*, CIM, Palma, 1998.

SEBASTIÁN, SANTIAGO, *Contrarreforma i Barroco*, Madrid, Alianza Forma, 1989.

RAYÓ, PERE, "Redescobrir Inca: els retaules barrocs de l'església del monestir de Sant Bartomeu" a *Revista Cantabou*, CEP Inca, número 15, març de 2004, p. 16-17.

RAYÓ, PERE, *Inca descoberta. Àlbum fotogràfic d'Inca*, Inca, 1992.

RAYÓ, PERE, *Itineraris urbans per la ciutat d'Inca*, Inca, Documenta Balear, 1993.

Bibliografia d'estudi per a l'artista Joan Deyà Balle

CAPÓ, J., "L'escultor Joan Deyà" a BSAL, número 45, Palma, p. 327-331.

CAPÓ, J., *El convent de la Soledat de Santa Maria del Camí*, Palma, 1993.

CAPÓ, J., *La vila de Santa Maria del Camí*, Palma, 1985.

CARBONELL, MARIÀ, "Retaules barrocs" a Pascual, Aina (coord.), *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995.

MUNTANER BUJOSA, J., "Datos para la Historia de las Bellas Artes de Mallorca" a *BSAL*, 33, Palma, p. 375-379.

PASCUAL, AINA et alia, *El monasterio de Santa Teresa de Jesús de Palma*, Palma, 1996.

RODRÍGUEZ, F., *Los Mínimos en Mallorca*, Palma, 1982.

3. Una pinzellada al convent de sant Bartomeu: història i actualitat

Des del punt de vista arqueològic és l'església la que ens dona la resta religiosa més primitiva, ja que un dels elements més característics i populars de l'arquitectura de repoblació mallorquina és l'espadanya datada en el segle XIII.

És venerable aquesta església per la seva antiguitat perquè podem afirmar que des de l'època del cristianisme, des del temps que vingueren els repobladors a Mallorca procedents de Catalunya, es coneix la devoció a l'apòstol Bartomeu, venerat allà a tants d'hospitals, esglésies i capelles com advocat en les malalties i desgràcies de la vida.

A l'any 1249, s'ha pogut trobar i verificar el primer document que ens parla del puig de Sant Bartomeu d'Almadrava, el puig que tenia a un dels seus laterals la taulera dels antics amos sarraïns, que consta donada pel rei Jaume I en el seu capbreu reial.

Pocs anys després, el 1256, consta al testament de Maria Cizaya un llegat de 12 diners a l'església de Sant Bartomeu d'Inca. Era una antiga capella forana, com n'hi havia tantes arreu de Mallorca, com per exemple d'aproximació la de Santa Magdalena, tenint en compte així que Inca en tenia dues al segle XIII.

L'antiga església, al darrer quart del segle XVI, es va veure embellida per un nou retaule, obra dels pintors Mateu López, pare i fill, dedicat a la Puríssima "Tota Pulchra", a l'apòstol titular i a Sant Jeroni.

Segons Pere Fiol Tornila al segle XVII el nostre monestir serà una entitat econòmicament consolidada que es farà present en el joc de les mercaderies i que podrà projectar un nou i ambiciós temple monacal iniciat el 1667 i beneït el 30 de març de 1671.

De la primitiva construcció, ens diu Pere Llabrés, tan sols es conserva l'espadanya, restaurada l'any 1995, i les pedres de l'antic portal major segurament lateral com a Sant Pere d'Escorca³.

³ Llabrés, Martorell, Pere Joan, "Inauguració de la restauració de l'església de Sant Bartomeu d'Inca el dia 3 de maig de 1998" a AAVV, *Boletín Informativo de Sor Clara Andreu*, monestir de Sant Bartomeu, Inca, Tom II, desembre 1986-juny 2001, número 48.

Part central del retaule major

Sant Jeroni adorant l'Eucaristia (sagrari central)

Priores del monestir de Sant Bartomeu entorn la construcció del retaule de Joan Deyà de 1730:

- Sor Cecília Socias. 1 de juliol de 1701.
- Sor Catalina Clara Perpinyà. 2 de juliol de 1710.
- Sor Angelina Palou. 26 d'agost de 1713.
- Sor Joana Monblanch. 3 de setembre de 1716.
- Sor Joana Maria Ribas. 11 de setembre de 1719.
- Sor Maria Magdalena Perpinyà. 11 de setembre de 1722.
- Sor Francisca Anna Palou. 29 de setembre de 1725.
- **Sor Joana Clara Torrens. 3 d'octubre de 1728.**
- Sor Joana Maria Ribas. 4 d'octubre de 1731.
- Sor Sebastiana Sitjar. 5 d'octubre de 1734.

Datada l'església entre el 1667 i el 1702, és un temple d'estil renaixentista tardà i primer barroc de quatre trams amb capelles laterals molt reduïdes. La nau és coberta amb voltes de canó i les capelles, amb volta d'anses de paner. Segueix un sistema constructiu basat en pilastres de pedra grisa picada, amb cornisa i nervis de marès a les voltes. Les atribucions històriques dels investigadors han fet que la gentil i austera planta fos atribuïda a l'arquitecte i escultor Jaume Blanquer, que per l'any 1620 dirigia la torre-campanar de la parròquia de Santa Maria la Major. En els seus aspectes formals, Sant Bartomeu és consemblant a l'església contemporània de Sant Domingo d'Inca, començada l'any 1664 i acabada i beneïda l'any 1689.

Una vegada beneïda l'església, continuaren les obres per embellir-la i donar-li un caràcter més artístic i decoratiu. L'any 1667 es va construir la capella de Santa Clara, onze anys després es va dur a terme l'obratge del retaule de la Purificació (1688) i, finalment, l'espai litúrgic de la capella de Sant Joaquim, de ben entrat el segle XVIII (1719).

El 1730 es començà a eixamplar l'enfront de l'església per col·locar-hi el retaule major, obra de Joan Deyà, a qui dedicam aquest estudi. El 1736 fou duita a Inca l'estàtua de la Puríssima, que continuà presidint l'església monàstica després que hagués estat retirat a la clausura el retaule manierista dels López.

El 1702, el cos de la venerable sor Clara Andreu (1604, data d'entrada al

monestir-1628) fou col·locat a un sepulcre nou, dins la clausura, prop de la capella del Sant Crist de la Sang⁴.

El 1917 tota l'església fou decorada amb pintures que recorden el gust estètic i artístic de l'època, per iniciativa del capellà del monestir, Mn. Guillem Pujades Ferrer. La decoració de 1917 quedà molt deteriorada per les humitats i les condicions ambientals no gaire òptimes; i és per això que no serà fins al maig de 1998 que es durà a terme una gran obra de restauració i conservació artística de forma integral.

L'altar és una peça d'ebenisteria obrada de l'any 1920 que respecta amb molta coherència l'ornamentació del presbiteri i dignifica la unitat del sacrifici i de l'assemblea. Prop del presbiteri ha estat col·locada la venerada imatge del Sant Crist de la Sang, una de les escultures més significatives d'Inca juntament amb la de Santa Maria la Major.

4. L'autoria del retaule a càrrec de Joan Deyà Balle (Palma 1684-Campos 1765)

Es tracta d'un dels constructors de retaules més destres del segle XVIII a Mallorca. El 1713 ja era clavari del Col·legi de pintors i escultors. Per una declaració del mateix artista, se sap que començà a practicar l'ofici d'escultor als 24 anys, devers l'any 1708. Uns anys més tard ja devia gaudir de prestigi, perquè els obrers de la parròquia de Mancor de la Vall l'elegiren com a visurador de la feina feta per Pere Bauçà en el retaule major d'aquella església.

La seva primera obra documentada és de 1717, quan contractava el retaule del cambril de la Mare de Déu de la Soledat per al convent dels Mínims de Palma. Consolidà la seva posició entre els artistes locals i és en aquesta època en què executà obres en col·laboració amb l'artista Dardanone, per exemple, el retaule monumental i major de la Seu de Mallorca, traçat a Itàlia. Dardanone disposava de coneixements tècnics i iconogràfics, i comptava amb el suport de notables botiflers. Detaquen les seves obres arreu de Mallorca com per exemple l'any 1733 amb la construcció i daurat del cambril del Sant Crist de l'església de Sant Nicolau i l'any 1737 amb la decoració escultòrica del cambril de la Mare de Déu de Montis-ion de Porreres.

Deyà vivia entre Deià i Campos. Sembla ser que a la seva mort gaudia de bona posició econòmica. Per això l'únic fill conegut de l'artista pogué dedicar-se a un activitat més respectada, Nicolau Deyà, doctor en medicina dels Regiments d'Espanya, de Savoia, de Sevilla i de l'Hospital Militar de Mallorca.

⁴ Segons Pere Llabrés, per impulsar la devoció a la "Venerable d'Inca", el bisbe Pere Joan Campins autoritzà el 1900 la construcció d'un nou sepulcre, que ell mateix beneí l'any següent, i inaugurà la nova capella fonda de Sant Jeroni, que restava dins la clausura. El 1908 aquesta capella fou dedicada a santa Paula.

5. Aspectes formals i estilístics

Aquest retaule datat l'any 1730 es va construir gràcies a l'empenta i la custòdia religiosa de la resolució capitular de la priora sor Joana Maria Torrens, priorat de la qual data d'entre els anys 1728 a 1731. D'estil barroc, el seu estat de conservació actual és mitjà, sobretot a la pintura decorativa a la predel·la.

La seva ubicació és a la zona de l'absis de l'actual església, que segueix les pautes del Renaixement. L'any 1730 es va començar la transformació estructural de la zona de l'absis, es va engrandir per ubicar-hi el retaule major. D'aquí, per exemple, es va perdre la predel·la i l'àtic del retaule de la Puríssima de Mateu López de l'any 1575.

En relació amb els retaules del segle XVII, el retaule de Deyà arriba a una major perfecció estilística i, com a conseqüència, al desenvolupament d'un barroc més expressiu.

L'estructura horitzontal del retaule segueix la mateixa estructura que en el segle XVII: predel·la, cos i àtic. La tipologia del retaule és anomenada de carrers convergents, ja que té el carrer central pla, amb una fornícula al centre, mentre que els carrers laterals sobresurten formant convergència amb el central. Pertanyen a aquesta modalitat dins la ciutat d'Inca i comarca a part de l'esmentat aquí el retaule de Sant Josep de Selva i el retaule de Santa Maria la Major d'Inca.

A la figura central de la Immaculada, el *contra posto* del cos compensa amb la rigidesa de plecs del vestit i l'escassa definició anatòmica.

S'utilitza un tractament de les proporcions per igual del triangle estructural de les figures de la Immaculada i les dues laterals corresponents a Sant Bartomeu i Sant Agustí.

Cal tenir en compte, per aprofundir en els aspectes formals i estilístics, les diferents connexions amb artistes de l'època:

PERE COLOM (Mallorca). Obra documentada entre el 1730 i 1750.

FRANCESC MIQUEL COMAS PONS. 1768. Tingué connexió amb l'art de Dardanone. Inicis del Barroc a Menorca.

GUILLEM FERRER. Escultor. Palma. Treballa durant el segle XVIII a Santa Creu i a la Seu de Palma.

GREGORI HERRERA MATEU. Palma. Al segle XVIII rebia pagament de la traça del retaule principal de Santa Maria la Major d'Inca.

MATEU JOAN SERRA (segle XVIII). Valldemossa. Treballà amb Deyà al retaule major del monestir de Santa Teresa de Jesús.

SEBASTIÀ POU COLL (segle XVIII). Palma. Retaule major del Nom de Jesús de la titular d'Àtà.

Santa Paula

Suports laterals i decoratius del retaule major

ESTEVE SANXO. Segle XVIII. Palma. Retaula major del Sant Crist de la titular de Felanitx.

JOSEP SASTRE TAMORER. Segle XVIII. Palma. Iniciador del retaule major de Santa Maria d'Inca.

ANTONI LLABRÉS MUDOY. Segle XVIII. Sencelles. Va concebre i esculpir els arcàngels Miquel i Gabriel del retaule major de Santa Maria d'Inca

MIQUEL BANÚS I ALOU. Segle XVIII. Felanitx. Dardanone fou un dels seus mestres principals, com Joan Deyà.

FRA ALBERT BORGUNY CASTELLÓ: Segle XVIII. Palma. Alumne de Dardanone i autor del retaule major de titular de Santa Maria del Camí.

ANDREU CARBONELL I FELIU. segle XVIII. Palma. Reforma del cambril de Santa Maria la Major d'Inca.

6. Aspectes iconogràfics del retaule

Pel que fa als aspectes iconogràfics la dedicació del retaule és a la Immaculada o Puríssima Concepció, encara que segons Pere Llabrés fou portada l'any 1736. La seva autoria és desconeguda, atès que com hem comentat anteriorment no hem pogut investigar la documentació que fa referència a la projecció i l'execució de diferents parts del retaule.

La doctrina o devoció a la Immaculada va ser proclamada oficialment per l'Església l'any 1854. L'origen de la figuració és la *Tota Pulchra*, que compareix de la semblança de l'Apocalipsi de sant Joan (cap.12):

"Va parèixer en el cel un gran senyal, una dona vestida de sol amb la lluna als peus, coronada per estels..."

La iconografia de la Immaculada d'Inca és una iconografia hispana típica del barroc "sense infant", a diferència de la italiana o l'alemanya, "que sí el porten". És probable, com diu el pare Gabriel Llompart⁵, que en temps passats, quan s'anomenava la Puríssima encara amb el nom de la Verge de la Puritat i no existien les figures de la Puríssima amb les mans juntes (sense Infant), dretes damunt la lluna, vestides de sol i contornejades d'estels, els grans promotors de la seva devoció fossin els franciscans.

En el carrer central del retaule de sant Bartomeu, veiem la Verge Immaculada amb la representació típica del XVII-XVIII. Li han estat llevats els signes de les lletanies i l'envolten els àngels. Al cap, una corona de dotze estrelles ens

5 Llompart Moragues, Gabriel, "Aspectes iconogràfics de la Mare de Déu a Inca" a AAVV, Catàleg de l'exposició titulada *Santa Maria a Inca. L'Art marià inquer en el XXVè Aniversari de la Coronació Pontifícia de Santa Maria la Major*, Inca, Gráficas García, 1992, p.47.

recorda la seva victòria sobre el pecat original, i amb els seus peus trepitja el cap de la serp temptadora.

Però la nova figuració, aquesta de la joveneta amb les mans juntes en actitud de pregària i rodejada dels atributs de les lletanies, sol, lluna, estrella, font, alba, flor, palma, poncella, espill i torre, va entrar a Inca a final del segle XVI pel convent de les Jerònimes⁶.

Els símbols de les lletanies de la Mare de Déu, una devoció que va començar en el santuari italià de Loreto, decoraren molt les estampes i donaren temes als predicadors. La devoció actual a la Puríssima té el seu desenvolupament al Barroc, època estilística a la qual pertany el retaule inquer de Joan Deyà i que va fer tan coneguda i admirada el pintor sevillà Bartolomé Murillo amb les seves estampes pictòriques de la Immaculada. Flanquegen aquesta les imatges de sant Bartomeu i de sant Agustí; la de l'apòstol, amb els emblemes clàssics com són el ganivet amb què l'escorxaren i el dimoni encadenat, segons conta la seva llegenda situada a Armènia. El sant bisbe d'Hipona i pare de l'Església (354-430) fundà monestirs de monjos, preveres i de monges, i els donà una regla que a l'edat mitjana fou adoptada per molts ordes.

A la part inferior d'aquest carrer hi ha el sagrari central: sostingut per petites columnes estriades amb una garlanda de llaç als terços superiors. A la porta hi ha una composició pictòrica de tema eucarístic, *Sant Jeroni adorant l'Eucaristia*. Aquest tema fou introduït per Rubens a la pintura hispànica del XVIII. Vestit de cardenal, adorant la custòdia, actitud anacrònica.

Els carrers laterals estan separats dels central per dos parells de columnes estriades amb els terços superiors decorats. La seva funció és realçar i embellir l'obra. Pertanyen a la tipologia de columnes de fusta totalment estriades. El carrer lateral de l'esquerra és ocupat per la figura de sant Agustí, monjo i bisbe més tard, que adoptà la vida monàstica amb unes normes que són conegudes com la regla de sant Agustí, i que segueixen les monges jerònimes. Un petit fris als carrers laterals i una cornisa de línies horitzontals que recorre tot el cos, el separen de l'àtic, al centre del qual, sota una gran fornícula, hi ha la imatge de sant Jeroni, titular de les monges. Sant Jeroni (347-420) va vestit anacrònicament de cardenal, amb el llibre de Doctor Màxim en les Sagrades Escripures, amb el lleó emblemàtic als seus peus.

La predel·la inferior està formada per diferents sants amb especial devoció per les monges: santa Paula (347-404), vídua romana que seguí la seva mare i sant Jeroni a Betlem per fer-hi vida monàstica; sant Eusebi, amic i deixeble de sant Jeroni que el seguí a Palestina i féu amb ell vida monàstica a Betlem fins que morí a Cremona l'any 423; sant Joan d'Ortega (1080-1163), prevere que es va ocupar d'acollir els pelegrins de sant Jaume de Compostel·la; santa Eustoqui (367-419).

Finalment hem de destacar una gran profusió decorativa del barroc, com per exemple amb els elements típics de l'òrbita artística barroca: volutes vegetals,

⁶ Segons el Pare Llopart, no estranyaria que el mateix bisbe Vich i Manrique que va regalar la figura de les Jerònimes de Palma també afavorís les d'Inca amb la galana taula de la Puríssima.

fulles d'acant, àngels amb postures diverses, en què destaca el realisme a les expressions. S'abandona l'ús de l'or per obtenir un realisme més gran, amb força i amb un punt de màxima expressivitat.

A la clau de l'arc triomfal torna a comparèixer la imatge de sant Jeroni, vestit de cardenal, sostingut per dos lleons. La figura d'aquest animal prové de la llegenda antiquíssima que conta que el sant eremita llevà una espina a un lleó que la duia clavada a la pota, i després l'acompanyava arreu amansit; o és també una referència al lleó evangelista Marc, patró de Venècia, per l'origen vènet de Jeroni.

7. Aspectes estètics, devots, didàctics i catequètics

La Contrarreforma fou un element determinant que va convertir l'art en un instrument de propaganda de la religió i el fervor popular.

L'Art es contagia de l'esperit religiós de l'època que tindrà com a nota l'amor a tot allò carregat de decoració i devoció per allò fastuós, en contra de la Reforma que predicava nuesa i més austeritat.

Hem de destacar la importància historicoartística de la retaulística, galeria per on desfilen les figures més importants de l'art, la religió i la societat de cada moment.

Els retaules, com és el cas de la Puríssima Concepció de Sant Bartomeu (1730), continuen al lloc per al qual foren projectats i executats; les esglésies i tenen encara l'objectiu que els inspirà: l'aliment dels fidels, per tant, assistim a un diàleg entre Fe i Cultura. Quina funció litúrgica tenen implícita els retaules?

Són els cartells, amb símil de llenguatge artístic actual, on apareixen els sants més populars de cada època, són la vertadera catequesi per als fidels.

D'entre els usos perceptius de l'art religiós podem dir que les obres d'art religioses tenen una doble vessant: didàctica i cultural. El culte iconogràfic és el mitjà per relacionar-se amb la divinitat. Les obres d'art religiós són vies d'aproximació a Déu. L'ànima dels fidels quan percep la tensió visual d'una obra respon agraïda a una commoció espiritual que la situa en un món ple d'emocions i experiències inefables.

Podem afirmar que tota forma artística és element material i signe de transcendència. L'art està al servei de l'església, en aquest cas d'un monestir, i les imatges es contemplen com a mitjà de relació amb Déu. Per què necessitam el culte a unes peces litúrgiques i artístiques? Perquè són la unió de les vertaderes necessitats de l'Home de relacionar-se amb el Creador.

8. Conclusió

Aquesta presència sagrada de l'art religiós es conjuga amb un fort poder de comunicació visual que es resumeix en dos paràmetres: el sentit estètic i teològic del retaule major de Sant Bartomeu de 1730.

Així podem concloure dient que la vessant d'allò sagrat és la presència de Déu i la vessant d'allò religiós és la dependència de la Fe: aquestes dues vessants conformen l'actitud de les persones davant aquest conjunt retaulístic del monestir de Sant Bartomeu.

Volem expressar el nostre més sincer agraïment a la congregació de les monges jerònimes d'Inca, encapçalades per la seva nova superiora sor Maria Dolors Gualda. D'una forma molt especial a Mn. Santiago Cortès i Forteza, per l'encoratjament i el suport demostrat en aquest treball d'investigació. I finalment, a totes les persones que han escrit paraules respecte a un dels emplaçaments arquitectònics i patrimonials més importants d'Inca i, com no, a tot el personal tècnic de la Biblioteca Municipal d'Inca.